

AHOSKERA BATURANTZ

José Luis Alvarez Enparantza “Txillardegi”

Idazlea, hizkuntzalaria eta EHUKo irakaslea

---

* Autoreak, gaur egun, **ele 10**-ean (1992) argitaratutako izkribuari eusten dio, eta bere hartantxe eusten (49-71 orrialdeak).

I.-Ahozko hizkera eta izkribuzko hizkera:

1.-Hizkuntzen **berezko** erabilpena (**jatorrizkoa**, nahiago baldin bada) **ahozkoa** da. Mende askotan barrena, eta mota honetako zein hartako idazkerak asmatu arte, hizkuntzen **koda bakarra** ahozkoa izan zen.

Arrazoin praktikoengatik, beraz, Euskara Batuaren kodaketa **izkribuzko** kodatik hasi bada ere, hizkuntza **mintzatuaren kodaketa** da azkeneko helburua.

Mende laurden bat pasatu ondoren, Baionako (1964) eta Arantzazuko (1968) proposamenek eman dutena neurtzeko tenorea iritsi zaigu. Arau haiek baiesteko, agian, edo-ta egokitzeko; are zenbait aldiz, beharbada, alde batera uzteko ere. **Ahoskerari** buruzko proposamenak egiteko unea da. Aurreko guztiaren osagarri (euskarri hobe) gure Batuak ahozko katearen kodaketa zehatza behar du. Behar gorria, batzuek diotenaren aurka.

1968ko bere Txosten famatuan Mitxelenak berak azpimarratu zuen hau; idatziaren arauketa “lehen urratsa” baitzitaion.

Euskaltzaleon glotopolitikaren helburua, zenbait karguduni gaitzi bazaio ere, **herriaren hizkuntz erabilpena** normalizatzea izanik, bistan da idatzitako hizkuntza besterik ez batzea ez dela aski.

2.-Hots, lehenagotik ere soma zitekeenez, hauxe erakutsi dute 25 urte hauek: **euskal** fonologiaren zehazketaren arazoa ez ukituz, **erdal** fonologiaren arabera “irakurtzen” dira orain izkribu batuak. Gure herabe-

keriaz, frantses fonologia nagusitzen ari da Iparraldean, eta gaztelaniazkoa Hegoaldean. Gure herria zatitzen duen muga politiko eta psikologikoari, oraingoan **muga fonologiko berri bat** erantsi zaio. Euskal ahoskera osoa ari zaigu nabarmenki arrotzen eta lardaskatzen.

Ahoskeraren mailan euskal erregelarik ez ematea, erdal ahoskeren bedeinkazioa eta bide zabaltzea besterik ez da izan. Eta tenk egin behar da.

Erabakizun zaila dugula erantzuten du zenbaitek. Baina 1960 irian gauza berbera entzuten zen bazterretan. Eta izkribuzko kodaren zehaztapenari ekitea erabaki zenean (morfo-sintaxi eta hiztegi arazoak barne), eginkizun hura ere ez zen oraingoa baino errazagoa. Aski dugu aditzaren anizkeriak (“aberastasunak” omen) kontutan hartzea.

Mementua etorri da, hitz batez, ene ustez jakina, Euskara Batuarrentzako Ortoepia edo Ahoskera finkatzen hasteko.

3.-Eginkizun hau, berriro errepikatuko dugu, **soziolinguistikoki** bideratu behar da. Hizkuntz teoria soilaren bidetik proposa zitekeen bidea, bestela esanda, ez da, beharbada, eta besterik gabe, soluziorik onena. Txalogarria izan zitekeen, adibidez, *bati* (eta ez biri) eta *bathi* (delibero, erabaki), bai idazkeraz eta bai ahoskeraz, bereztea. Zuhurrena ote litzateke, ordea?

Ez du funtsik yankiarrek ingelesaren ahoskeraz zer egin duten ikasi, eta guk hemen huraxe egiten saiatzeak. Edozein grafia zentzugaberen “arriskutan” jarri arren, ingelesak ez du berehalakoan bere berezko ahoskera arrotzuko eta galduko.

Munduko hizkuntzarik indartsuenaren jokabide otografikoak guk orpoz orpo jarraitzea erokeria litzateke. Ingelesarentzako bide egokia X baldin bada, nekez izan daiteke X horixe euskararentzako bide egokia. Guk geure bidea asmatu behar dugu, geure egoera soziolinguistikoaren arabera. Guk hizkuntza **ahulei** begiratu behar diegu.

Hori dela-ta, orain arte gidari hartu dugun ortografia “jakintsu-
airea”, kultista, kaltegarri gerta daiteke gure fonologiaren aldetik (eta

gure **funtsezko hizkerari** buruz, beraz). Areago, **kaltegarri gertatzen ari zaigu**.

Ahoskerari buruzko erregela fonologiko mordoska bat proposatzea, horregatik, premia osoko eginkizuna da.

Arantzazuko erabaki nagusien egokitasuna, noiz neurtuko? Noiz arte egongo zain? Noren zain?

4.-Izkribuzko Euskara Batua finkatzerakoan, eta bidezkoa zenez, **Literatura idatzia** hartu zen gidari, aspaldiko izkribu klasikoak bereziki, lapurterazkoak. Hizkera hura bere hartantsu egon zen 1990ra arte.

Orain, aldiz, Batuaren **ahozko koda** finkatzerakoan, euskara **mintzatua** hartu behar dugu kontutan. Eta mintzakera multzo honi gagozkiolarik ere, erabiliak diren hizkera horien artean, halako hierarkia ezarri behar dugu: euskaldun peto eta ia-elebakarren fonologia, euskara oso bizirik dagoen eskualdeetako hitzunen ahoskera, **ez da "pellokeria"**, **Euskal Fonologia** baizik.

Elebidunen "doinu bitxia", alderantziz, asko eta askotan, erdal ahoskera besterik ez da; eta nekez proposa daiteke euskara "moderno"tzat; are gutxiago ahoskera-arauen habe nagusitzat.

Euskaldun barrutietako baserritarretara eta nekazarietara jo behar dugu ahalkerik gabe argi fonologiko bila: eta kaletar sasi-jakintsuen ebakera "bitxiak" eta "berrizaleak", era berean, zalantzan jarri behar ditugu. **Euskaldunak entzun** eta aditu: izan bedi hori gure ideia gidaria.

Adibide bat: "hitano" adizkiek, zenbait giro "dotore"tan (kalekume erdaltzaleen artean, garbikiago) oso fama txarra zuten: "Hika hitz egitea? Ene! Hori bai pellokeria". Eta soziolinguistikak erizpide hauek argitzen: baserritarrek gizarte-agintea urri, eta dirua urriago. Ospe ona, jakina, kaleko señoritoek eta berauen berbeeta moldeak ...

Baina, hain zuzen: baserritarrek eta arrantzaleek dakizkite "zuka", "hika", eta gainerakoak. Kaletarrek ... erdaraz hobeki.

5.-Beste ohar orokor bat. Euskara aspaldi honetan **gain-behera doan hizkuntza** denez (gaztelania Manilan bezala), bai erabilpen mailan, eta bai mintzatutako hizkeraren kalitatean ere, eta erdara nagusi dagoen interferentzi itsaso horretan mogitzen garenez (Manilako gaztelanidunak bezalaxe), Batuaeren moldea finkatzerakoan, nahi-ta-ez (alegia, euskal hizkuntzaren berezitasunen zerbitzuko jarriko baldin bagara), “atzerantz” begiratu beharko dugu. Normalean, eta Fonologiaren alorrean oso bereziki, hobeki mintzo dira zaharrak, gazteak baino. “Hobeki” horrek hauxe adierazten du prezeski: erdal **interferentzia** gutxiagoz.

Adibide bakar bat. Inguruko bi erdaretan nagusitu den “yeismo”aren ondorioz, *mahaian* [maayan] eta *mailan* [mallan] ezin bereztea, orain dela gutxiko erdal kutsuko joera besterik ez da, /ll/ fonemaren jatorrizko ahoskerari eutsi ahal izatea (baserritarrek ez dute problemarik, baina kaletarrek, latzak) ez da inolako “purismo” edo “fundamentalismo”tan erortzea. Frantsesez *beau* [bo] eta *bon* [bø] sudurkari-tzaz bereztea ez da “fundamentalismoa”, frantsesez jakitea baizik. Frantses fonologia menderatzen ez dutenak ez dira “modernoak”, sasi-frantsesdunak baizik. Era berean *j'ai* eta *chai* ezin bereztea, frantsesak ez diren ikasleen arazoa da: frantsesez berezi egiten dira txistukariak, ozena eta gorra. **Berezten ez dakienak, ez daki** frantsesez; eta kitto.

Hizkuntza bat soziolinguistikoki erabat galdua ez dagoenean, ez da inoiz eta inon menderatzen ez duten sasi-elibidunen erosokerien moldera finkatzen. Ingelesez *sheet* eta *shit* berezten ez dakiena ... ondo jaioa dago! Eta kitto.

Euskal Herrian, aldiz, euskaldunok geure herrian zinez arrotz bizi garela-ta, baita “corpus”aren zedarraketan ere **erdaldunak eta sasi-euskaldunak** hartzen bide ditugu eredu.

6.-“Sandhi” deritzon fenomeno fonologikoak, bide bertsutik, oso garrantzi handia du euskaraz.

Adibidez: “los grupos de sibilante más oclusiva son siempre desonorizados en vascuence (lo que es también un distintivo de las lenguas celtas)” (Nils Holmer, *El idioma vasco hablado*, 1964. 25. or.).

Gure ortografiaren “abstraktoak”, horretara, eta preseski euskara horrelakoa delako, eta ez bestelakoa, kalte handiagoak ekar ditzake euskal katea mintzatuan, erdal katean izango litzuzkeenak baino. Cymruko (Gales-ko, alegia) Telebista katean, eta saioen amaieran, *nos da* bi hitzak irakurtzen dira pantailan; eta garbiki [nosta] entzuten du ikusleak, neronek frogatua dudana bezala.

Areago, eta Holmer-ek guri aurea hartuz, hauxe azpimarratu zuen orain dela 30 urte: “el vasco ... carece de grupos de sibilante más oclusiva sonora, los vascos pronuncian consonantes sordas ... aun cuando prevalece cierta **tendencia moderna** a imitar las **normas fonéticas del español** (pronunciándose, por ejemplo, *ezdá por está*)” (ibid. 14)

Hiztun elebidunaren hizketan, ondorio hau ekarri du erregelarik ez emateak: oharkabea, funtsezko “intuizio”tzat dautzan **erdal ereduak**, barra-barra hedatzea, zilegiztatzea eta **hobestea**!

Laburbilduz: erdal ahoskerak “progre”tzat, eta euskarazkoak “populachero”tzat hartuko dituguno, jai dugu: euskara atzera.

Grafia ofizialak **desbideratu** egiten gaitu. Zenbait puntutan koda idatzia aldatu egin beharko da; eta, nolana ere, ahoskeraren mailan ahalegin azkarra.

II.-Euskal fonema soilen ahoskeraz:

Ezagunak diren ideia batzuk berriro zehatz-mehatz errepikatu gabe, eta euskalkien artean (are idiolektoen artean ere) ahoskeraren alorrean desberdintasunik gertatu arren, aisa proposa daiteke, larri-larriaren bederen, bide nagusia.

1.-Bokalak:

Bost dira: /i, e, a, o, u/. Ahokariak.

Zuberoa-ko /ü/ bokala ahoskera batutik at utziko da.

Era berean, bokal sudurkariak (fonologikoki sudurkariak, alegia; eta ez inguramendu fonikoaren ondoriozkoak: [ẽmãñ] adibidez) era horretara ahoskaturik ere, ez ditugu Batuaren zerrenda berezian sartuko.

2.-Kontsonanteak:

2.1.-Euskal txistukariak korrelazio honen arabera sailkatzen dira:

$$\frac{z}{tz} = \frac{s}{ts} = \frac{x}{tx}$$

Seirak gorrak dira.

Ñabardura fonetikoetan barrena abiatu gabe, esan dezagun bizkar-albeolare (frantsesezko *ssren* antzekoa), apiko-albeolare (Ipar Gaztelako *sren* antzekoa) eta sabaikaria (frantsesezko *chren* antzekoa) direla goiko hiru **frikariok**. Beste hirurak artikulazio-puntu bereko **afrikatuak** direlarik (bigarren bikoteari dagokionez, *s/ts* **kakuminalak** hobetsiko lirateke).

Txistukari ozenik ez legoke ahoskera batuan: [kažéřna], eman dezagun, baxenabarreraz erabiltzen den bezala, **euskalkiko** ahoskeratzat hartuko litzateke.

Bide beretik, /j/ fonema ez litzateke Batuan [ž] ozenaz ahoskatuko (zubereraz [žan] esaten denaren bidetik); gaztelaniazko yaren antzera baizik: [yan].

2.2.-Herskari ahokariak:

Zortzi euskal fonema horiek korrelazio honen arabera agertzen dira:

$$\frac{b}{p} = \frac{d}{t} = \frac{dd}{tt} = \frac{k}{g}$$

Arazo larri bakarra, gaur egun, /tt/ fonemak dakar; hain zuzen ere, ondoko erdaretan ez dagoelako. /dd/ ozena, berriz, erdarazko /y/ren kideztat har daitekeenez, arazorik ez.

Sail ozeneko fonemak bokal artean gertatzean, gaztelaniaz bezala (berau euskal sustratoaren ondorio dela, eta ez alderantziz), leundu egiten dira (frantsesez gertatzen ez dena), eta espirante bihurtzen [aḃářá, eḃéřá, mayálén, egúskiá]. Ahoskera gogorra, interferentzia nabarmena

denez (Iparraldean bakarrik gertatzen) gaitzetsi egin behar da: [edéřá], areago [edéRa].

2.3.-Herskari sudurkariak:

Hiru fonema ditugu: /m/, /n/, /ñ/.

[ŋ] sudurkaria, belare aurrean automatikoki ahoskatzen denez, ez du iruzkin berezirik merezi.

2.4.-Herskari aspiratuak:

Ez dira ahoskera batuaren zerrendan sartzen. Eta euskalki mailako ahoskeratzat hartuko dira; [gophóřá, othéá, ekháří].

2.5.-Albokoak:

Bi dira euskaraz, sudurkarietako korrelazioetan:

$$\frac{l}{n} = \frac{ll}{ñ}$$

ll eta y ongi berezi izan dira oraintsu arte.

“yeismo”aren hedapen hazkorra ikusirik, fonema honen irakaskuntza praktikoa bultzatzekotan, erabaki teknikoak hartuko dira (ikus, dena dela 3.3. puntua).

/ll/ eta /dd/ berezten ez dituenak, nolahi ere, ez du balio Telebistan, Irratian, eta antzekoetan hizlari tinko izateko.

2.6.-Dardarkariak:

Euskaraz apikariak dira bai /r/ leuna, bai /rr/ azkarra.

Frantseseraren eraginez hedatzen hasia den [R] ubularea, ez da ahoskera batuan onartuko; eta *telebistan* eta *irratian* hizlari tinko izateko, euskal ahoskera eskatuko da.

2.7.-Fonema isolatuak:

2.7.1.-/j/ fonema:

Jadanik esana dugunéz, sabaikari ozen gisako ahoskera ezarriko zaio Euskara Batuan (ñabardurak kanpoan utziz, gaztelaniazko /y/ letrari dagokiona).

Batuaren ahoskeran, hitz batez, ez da onartzen gipuzkerazko [x] belarea (esp. “jamón”), ezta frantses kutsuko [ʒ] ozena (fr. jambon). Hitz batez, eta sinplekiago: [yáun, yán, jáñi, yó].

2.7.2.-/h/ fonema:

Ez da ahoskatuko, gaztelaniaz ahoskatzen ez den bezala. Hortaz: *arria, asi, bearra*; alegia, [aṙiá, ási], eta [beáṙá].

[h] ahoskera jatorra (Iparraldean entzuten dena) euskalki-ebakera-tzat hartuko da.

[x] ahoskera (esp. “j”) **gaitzetsi** egiten da. Eta, hortaz, [xaṙiá], [xási], [bexáṙá] euskal-gaiztotzat hartzen dira.

2.7.3.-/f/ fonema:

Ezpainbiko ahoskera galdutzat emanik, [aṙiá] adibidez, **frikari ezpain-horzkarri gor** gisa ahoskatuko da; ondoko bi erdaretan bezala: [afáṙiá].

3.-Fonema-elkarketak:

3.1.-Diptongoak/hiatoak:

Euskal diptongoak oro ([wi] salbu: fruítu, uítzi), **beheranzkoak** dira: [ái], [éi], [ói], [áũ], [éũ]. Adibidez: **zelái, hogéi, dói, gáuza, éutsi**. Ekialdeko euskalkietan entzuten diren diptongo goranzkoak ez dira Batuan onartzen: ziozün [sjószün], adib..

Alderantzizko bokal-bikoteak (*ia, ie, io, ua, ue*) **bisilabikoak** dira Batuaz: *Donostia* [do.nós.ti.(y)á]; eta ez [do.nós.tja]. Gaztelera normalak dira goranzko diptongoak: *hacia, bien, corrió, cuál, fuera*. Euskaraz ez; kontsonante belarez hasten direnak salbu: *Milikua* [mi.li.kwa]; *Guardetxea* [gwaṙ.ḏé.čé.á].

Hiato ahoskatzeko joera hori nabarmen agertzen zaigu maileguetan: *nobio* [nó.bi.(y)ó]; erabat *Orio* bezala [ó.ri.(y)ó]. Monoptongaketa batzuk ere joera bera salatzen dute: *suerte* ahoskatzekotan, bi bide hautatu dute euskaldunek: [sóṙ.te] (*zorte, alegia*); eta [śu.ḃéṙ.té] (*suberte idatzita*).

Salbuespenak salbuespen (gero zehazki zerrenda batez eman beharrekoak) diptongo behearanzkoak onartuko dira Ahoskera Batuaz, eta goranzkoak gaitzetsiko.

Hitz batez, *aita, eite, doitu, hauxe, euli*, bisilabikoak dira; baina *mendia, genien, nazio, burua, duela*, trisilabikoak.

Erdararik maileguetan (*materiale*, adibidez), euskararen araberako ahoskera hobetsiko da: [ma.té.ri.(y)a.lé].

3.2.-Bokal harmonia:

Fenomeno hau aski hedaturik egon arren, ez litzateke Batuaren ahoskera-arauetan sartuko: *mendie, garaie, burue, gau*. Ahoskera horiek euskalki mailako ahoskeratzat hartuko lirateke; ebakera estandartzat hau hautatuz: [men.dí.(y)á, ga.rá.i.(y)á, bu.rú.(ḃ)á, gáu.(ḃ)á].

3.3.-Palatizazioa:

Puntu hau ñabarduraz osatu behar litzateke, jakina; besteak beste, bokal oso eta bokal erdi (diptongo behearanzkoan eskuinaldeko zatia) ondoko palatizazioak maila edo maiztasun berean normalean gertatzen ez direlako.

Nolanahi ere, eta Bokal Harmoniari buruzkoa berriro errepikatuz, oso zabaldua egon arren, hemendik aurrera “iturria” beti [i.ṭú.ṙí.(y)á] esan

beharra gehiegizkoa izango litzatekeelakoan, arazo hau bitasunean utziko litzateke: bustikuntzaz, arestian esan dugun modura; edo-ta bustikuntzarik gabe: [i.tú.ři.(y)á], /t/ normalaz. Gauza bakar bat baztertuko litzateke: *itxurria, [i.čú.ři.á].

Bestetik ere, eta euskalki berean /l, n, z, s, tz, ts/ren palatizazioa maila berean gertatu ohi ez denez, erabaki hau laxotasunez hartu behar dela dirudi. Adibidez:

	<u>ontzat</u>	<u>ontzat</u>	<u>txartzat</u>
hilabetea	[i ābeteá]	[ilábeteá]	*[iyābeteá]
oiloa	[oi lóá]	[oi lóá]	*[oyóá]
mina	[míná]	[míná]	
oinarria	[oi náriá]	[oi náriá]	
ditut	[di tút]	[ditút]	*[dičút]
maitea	[maitéá]	[maitéá]	
isuri	[i šúri]	[i šúri]	
itsasoa	[i čásoá]	[i čásoá]	

“yeismo” hazkorra ezin onar daiteke, inongo euskalkitan ez baita gaur arte gertatu. Batzuk *langille* ahoskatzen dute, eta beste batzuk (uste den baino maizago) *langile*. Baina *langiye ez da oraintsu arte sekula entzun. Hautua, beraz, beste bion artean dago; hirugarren hau osotara gaitzetsiz, batez ere irratian eta telebistan. “yeismoa” duten lokutoreek aski baitute *langile* esatea.

3.4. /rr/ azkarra [r̄], berriz, bokal artean gertaturik ere, leundu gabe ahoskatzen da euskaraz. Hau ulertzekotan aski du irakurleak erdarazko *vamos a ver eso* esaldia gogoan hartzea. Eta eman ditzagun bi ahoskera hauek: [aḃér éso] eta [aḃér éso]. Zein da euskalduna: lehenengoa ala bigarrena? Garbi dago euskaldun petoa bigarrena dela.

Bide beretik, *bihar arte* [biār ārté] esaten da euskaraz, eta [biar ārte] erdal interferentziaz, bi unitateen paroxitonian ere somatzen denez.

Alderantziz, eta batzutan entzun daitekeenaren aurka, /r/ leuna ez da posizio horretan gogortzen: ur ona, [úr óna] da euskaraz, eta ez [úr

óna]; Lizarrako ibaiaren izenak egokiro gogorazten digunez: Urederra.

3.5.-Zer egin *ea*, *oa* eta *ee*, *oo* hiatuetan? (Berariaz lau hauek bakarrik ikusiko ditugu, gainerakoak gerorako utziz).

Azentu-unitate berean gertatzen diren ber, normalean honela ahoskatzen dira:

esnea, besoa ... [ežnía, bešúá]
maiteena, erook ... [mai.tí.e.ná, e.rú.ók]

Baina *ea*, *oa*; *ee*, *oo* ahoskerak ere maiz gertatzen direnez zenbait euskalkitan; eta gure arazoa **soziolinguistikoa** denez gero, soluziobi-dea hau izan daiteke: lehenengo soluzioa **hobestea**, bigarrena **ere ontzat** emanez.

4.-Kontsonante-elkarketak:

4.1.-Ohar bat aldezturik: kontsonante arteko hauen ondoriozko aldaketak mamitzeko baldintza, hau da: bi kontsonante horiek **azentu-unitate berean** egotea. Hitz batez: lege fonologiko hauek **barne-sandhietan** betetzen dira; kanpo-sandhietan, aldiz, askoz ere bakanago (edo-ta, sekula ez) gertatzen direlarik. Eta honek 5. kapitulua beti gogoan izatera behartzen gaitu.

Euskal proklitikoan eta enklitikoan zerrenda zehaztea eta kontutan hartzea **gutziz da beharrezkoa**; azentu-unitate berari ez dagozkion elementuekin ez baita sandhirik mamitzen. Dagoen nahaspila areago nahasiko ez badugu, gutziz garrantzitsua da soinu aldaketak azentu-unitatearen **barruan** bakarrik egitea. Aspaldidanik igarri zuen hau Azkuek: batez beste ez da inon [bátespéšte] ahoskatzen; eta gainez gain [gáines gáin] ebakitzen da, eta ez [gáines káin]. Baina ez gara [eskára] ahoskatzen da, eta ez [ezgára], aré gutxiago [éz gára], bidenabar esateko: nahiz erdal [nó sómoš] eredu izkutuak horretara bultzatu ...

4.2.-Elkarketa aztergarri gehiago egon arren, maiztasun handiko batzu bakarrik aipatuko ditugu.

4.2.1.-*Trabakarien arteko elkarketa* (“obstruent” delakoak).

Bi trabakari elkartzen direnean (beti ere: azentu-unitate berean), ezkerretakoa **gorra** baldin bada, eta eskuinetakoa ozena, ondoko bi erdaretan gertatzen denaren aurka, **eskuinetakoa gortu** egiten da. Adibidez:

<i>hotz da</i>	[hóstá] (alegia, hozta)
<i>Aitzgorri (famatu)</i>	[aĩskóří]
<i>bait ginen</i>	[baikínén]
<i>prest da</i>	[přéstá]

Frantseseraren eta gaztelaniaren arabera, alderantzizko asimilaketa gertatzen da:

<i>“esguince”</i>	[ezgínθe] (/z/ ozena da)
<i>bec d’oiseau</i>	[bég dwazó]

Euskal fonologiari eustea garrantzitsua da. Baina, honetan ere, batera jokatu behar dugu erdal fonologia hazkorraren aurka eta geronen ortografia ofizialaren aurka (ikus. 5. puntua).

4.2.2.-*ez* eta *bait* **proklitikoak** direnez, eskuinetako adizkien haserako /b, d, g/ ozenak, /p, t, k/ gorra bihurtzen dira euskaraz; eta, hain zuzen ere, puntu honetan, ahoskera zuzenaren zerbitzutan, erabakita dauden **arauak aldatu**, eta aspaldiko idaz-moldeetara bihurtzea proposatzen dugu (5.1.2 eta 5.1.3). (Bai Azkuek, eta bai Mitxelenak berak ere, Axularren eta autore zahar askoren bideari ekinez, orain berriro proposatzen dugun arabera idazten zuten). Esate baterako:

<i>ez badator</i>	<i>ezpadator</i>
<i>ez dakigu</i>	<i>eztakigu</i>
<i>ez genekien</i>	<i>ezkenekien</i> (= esan eta idatzi)

4.2.3.-Bide beretik, inolako geminaziorik gabe, *baita*, *baitira*, *baitaude*, *baitakarte* **idatziko da aurrerakoan**, aurreko herskaria desagertu egiten delarik.

4.2.4.-Bide beretik, ondoko hauen ahoskera hau izango da:

<i>alferrik da</i>	<i>alférritá</i>
<i>bat da</i>	<i>bá-tá</i>
<i>behinik-behin</i>	<i>béinipéin</i>
<i>istant bat</i>	<i>istánpát</i>
<i>bost bider</i>	<i>bospídér</i>
<i>bat-batean</i>	<i>bapátían</i>

da, *bat*, *bost*, klitikoak dira; eta **behinik behin** lexikalizatuta dago. Honek ikerketa-lanak azkartzera garamatza; azken funtsean azentu-unitateak eta klitikoak zehazki zerrendatzeko.

4.2.5.-Bizkaierazko eta erronkarierazko salbuespenek azal-pide berezia merezi dute. Baina ahoskera batuari buruz, hauek bederen proposa daitezke:

<i>ez zen</i>	[<i>ecén</i>] (= <i>etzen</i>)
<i>ez ziren</i>	[<i>ecírén</i>]
<i>ez zenuen</i>	[<i>ecénuén</i>]
<i>ez zenekiten</i>	[<i>ecénekitén</i>]

Afrikazioaz, hitz batez. Eta **afrikazioz** idatzi = *etzen*, *etziren*, ...

4.3.-Funtsean hauek beste aldaketa-multzo batekoak izanik ere (trabakari gorra, ezkerretan; sonatea, eskuinetan) honi loturik agertzen dira ondoko ahoskera hauek:

<i>ez nekien</i>	[<i>enékién</i>]
<i>ez nenbilen</i>	[<i>enénbilén</i>]
<i>ez luke</i>	[<i>elúké</i>]
<i>ez lioke</i>	[<i>elioketé</i>]

Proposamen honen arabera: *enekien*, *enenbilen*, *eluke*, *eliotete* idatzi beharrak.

4.3.1.-Bide beretik:

bait n- ..... bain-
 bait l- ..... bail-

/t/ hori grafian ere erabat ezabatuz. Adibidez, esan eta idatzi:

ez bait nekien ..... [espáinekién] (= ezpainekien)
 bait lekike ..... [bailékiké] (= bailekike)

Bide beretik, jakina:

banatu < bat + na + tu
 hogei-ta-bana < hogei-ta-bat + na

4.4.-ez h- kasuetan, idazkera bide beretik proposatzen baldin bada (eta gauza bera bait h-), z eta t erortzen dira:

ehabil xuxen ..... [eábil]
 baihaiz ..... [baí.áís] (zubereraren bidetik, baina /h/ Batuaz ahoskatuko ez delarik).

Hortaz:

ehaiz, ehinduten, ehaut, ehuen ... (h idatzi bai, ahoskatu ez)
 baihaiz, baihinduten, baihaut, baihuen ... azentua beti [+2] sila-
 ban, eta azkenekoan, jarriko delarik.

5.-Azentuaz

5.1.-Azentu-unitateaz:

Uste dut, arrisku handiegirik gabe, klitikoan gutxieneko zerrrenda bikoitz hau proposa daitekeela:

<u>Proklitikoak</u>	<u>Enklitikoak</u>
ba- (baiespenekoa)	-bat (mugagabea)
ez- (ezespenekoa)	-ba(da)
bait-	deklinabide atzizkiak
	aditz-atzizkiak

5.1.1.-Baispenezko *ba-* horrek (koda idatzia loturik jartzea erabaki da) ondorio fonologiko nabarmen eta “herrikoi”rik ez dakar. Famaren kontra **pretonikoa** da (azentua *ba-* ren eskuinetako silaban baitoa azentua), eta azenturik **gabea** (erdararen kontra):

<i>badakizu</i>	[bađákisú]
<i>banekien</i>	[banékién] (4 silaba, ez 3)
<i>badabiltza</i>	[bađábiicá]
<i>badaramatzate</i>	[bađáramácaté]

5.1.2.-Ezezpenezko *ez-*, aldiz, 1968ko erabakien arauera 25 urte honetan berex idatzirik, ondorio fonologiko **larriak** ekarri ditu. Gaztelania kalkatuz, *ez-* hori silaba pretonikoa izan beharrean, azentu tonikoa eratzeki zaio askotan; eskuinaldeko kontsonanteari dagozkion aldaketak ahantziz. Benetako porru fonologiko ilara luzea. Holmer-ek aspaldidanik iragarri zuen arriskua gauzatu da:

<i>ez da</i>	[éz dá] ahoskatzen da, [está] beharrean.
<i>ez dator</i>	[éz dátór], [estátór] beharrean.
<i>ez dakite.</i>	[éz dakíte], [estákité] beharrean.

(Alegia: *esztá, eztátór, eztákité*, aisago ulertzeko)

Garaia bide da *ba-* bezalaxe, *ez-* ere lotuta idazteko; dagozkion aldaketak ortografian agertuko direlarik.

Arriskua (hauxe hitsena!) Mitxelenak berak somatu zuen 1968ko bere txostenean: “Beste aldetik -zioen- eta are okerrago, *ez du, ez zuen*, eta ebakitzea (ahoz esatea!!) dotoreagotzat hartu du zenbaitek. Eta, letrak duen miragarritzko indarra lagun, beldur naiz ez ote litzatekeen, askaturik idaztekotan, mintzaera hori nagusituko gure artean” (II, 15, d). Halaz ere, ortografia erregela hori onartu zen ...

Ondorioak ikusita, atzera egin behar dugula iruditzen zait: *ezpa-dakigu, eztakit, ezkaude, etzebilen, enabil, elitzateke, ehabil*, eta abar idatzi behar genituzke; azentua bigarreanean doalarik (gehi, jakina denez, azkenekoan, eta arteko bikotxietan, behar adina azentu; funtsean doinu-meseta lortzeko): *ezpádakigú, ezpádakártzaté, etab*.

Beharbada egokiera-epea zabal daiteke, trantsiziozkoa, hamar urtezkoa agian; ordurartean piskanaka idatz-ohiturak aldatzeko.

5.1.3.-*bait-* partikula, *ez-* bezalaxe, proklitiko da; eta al-daketa fonologiko berberak eragiten ditu ondoko adizkian: “Biek aldakuntza berdintsuak eragiten dizkiotenez gero darraionari (*eztu: baitu, etzuen: baitzuen, bailuke: eluke, enizuke: bainizuke, e.a.*) badirudi biak berdin erabili behar genituzkeala: biak loturik ala biak askaturik” (Arantzazu, II, 15,c).

Oraingo erregela ortografikoen arabera, hautan utzi zen idazkera: *bait dira = baitira*. Dударik gabe, **bigarren grafia hartu behar litzateke eredu** (*baitira*); lehenengoa gaitzetsiz (* *bait dira*).

ez- bezalaxe *bait-* ere, pretonikoa da: azentua ondoko silaban doa, ia-sekula ez *bait-*en gainean. Preseski aurretik *ez-* ez badator: *ez bait dakite*, [*espáitakité*].

Beraz:

idazkera

ahoskera

<i>eztakite</i>	[<i>estákité</i>]
<i>baitakigu</i>	[<i>bajítákigú</i>]
<i>ezpaitakite</i>	[<i>espáitakité</i>]
<i>eztakit</i>	[<i>estákít</i>] (gogoan har gazt. <i>lo sé bien</i>)

Aldaketa-epe bera har daiteke agian puntu honi buruz: hamar urtez bitasunean, lotutakoa hobetsiz; nahiz lotuta idazteko aukera legezko egon gaur egun.

5.2.1.-Goazen enklitikoetara.

*bat-*i buruzko erabakia hartzerakoan, bi gauza atxeki behar dira kontutan:

a) Zenbakaria izan, zein ez izan, ohitura azkarra dago gaur egun (literatura zaharrean ez) *bat* hori berez idazteko. Hemen ere idatz-arauak ahoskera jatorraren kontra ari dira.

b) Benetako zenbakaria denean, aldiz, arrazoin fonologikoak ere berex idaztearen alde mintzo dira.

Bat beti berex idaztea izan daiteke xinpleena, hortaz. Nahiz askotan, gehienetan hobe, *-bat* hori *-a*-ren kidea izan: eta azentuari dago-kionez, bereziki, ezkerretako hitz-enberrari erantsitako atzizki soila izan.

hitz bat, beraz, [íspat] ahoskatzea (maiz entzuten den bezala), bi-dezkoa da.

5.2.2.-ba (< bada)

Gaztelaniazko *pues sí*, *pues no* esaeretan, proklitiko agertzen da *pues*; eta *sí* eta *nó* dira azentua daramatenak.

Euskaraz, ordea, guztiz beste muturrean, *-ba* enklitiko eta postonikoa; eta *bai* eta *ez*, hain zuzen, azentudunak.

Areago; *sí*, *pues* / *no*, *pues*, sasi- erdarazko euskal joskera eta azentukera garbiak dira.

Eta, bide beretik, *ba*, *bái* eta *ba*, *éz*, azkeneko bolada honetan oso azentukera progretzat hartuak, erdal kalko hutsak dira.

Euskaraz: [bái̯ba] eta [éspa] esan dute euskaldunek orain arte.

5.2.2.1.-(b)ere, era berean, postonikoa eta enklitiko da; eta sandhi bidezko gorketak jasaten ditu: [oĩépé] (< horrek bere); [piépé̯] (< piperrik bere)

6.-Azentu-unitate eskuarren azentuketa:

6.1.-Leku-izenak:

Aurkako arrazoin berezirik ez dagoenean (fonologikoa, diakronikoa), eta usadioa nabarmenki kontra agertzen ez denean, toponimoaren nominatiboarentzat, salbuespenak salbuespen, [+2, -1] lege orokorra proposa daiteke. Alegia, ezkerretatik hasi, eta azentu nagusia bigarren

silaban; eta hitzaren **amaieran**, beste bat (funtsean: **bigarren** silabatik eskuinetara jaisten ez dela adierazteko era eroso bat; silabak, beti, txandaka gisa azpimarratzen baitira). Beraz: *Arrásaté, Errénteriá, Elizondó* (bertako euskalkiaz erdal kutsuko Elizondo entzun badaiteke ere), *Arántzazú, Zumárragá, Oñátí* (gogoan har: gazt. gozar sí, adib.), *Oríyó, Donósti(y)á*.

Bi silabatako leku-izenetan ere, [+2] legeak aginduko du: *Berá, Garái, Dimé, Deustú+á, Morgá*, etab.. Baina *Bílbo, Bérriz, Sára*, benetan horrela ahoskatzen badira, horri helduko zaio.

6.1.1.-Toponimoen deklinabidea (izen arruntena bezalaxe, egia esan) **kolumnala** da, eta [+2, -1] betetzen da: *Oríyó, Oríyón, Oríyorá, Oríyorainó, Oríyotík*, etab. Bestela esanda, oro har, deklinabide atzizkiak **enklitikoak** dira (gaztelaniazko preposizioak, sime-trikoki, proklitikoak dira: *aório, desdeório, hastaório*, etab.

6.1.2.-Euskal azentukera hori, [+2, -1] delakoa, oso irmoa da erdialdeko eta Mendebaldeko euskalkietan. Nork ez du honelako sasi-erdararik inoiz entzun?: *salámanká, barzéloná, [delbřáseté]* (gast. *del brace*); *[igwálménté]*, *[pokómjeđó]*, etab.

6.2.-Pertsona-izenak:

Honetan eragin handiagoa dute modek eta kalkoek. Euskarazko ahoskera batzuek, halere, ez dute duda izpirik uzten: *Benárdiñó, Sekúndinó, Martxéliñá, Espérantzá, Kaxímíró*, etab. Deklinabidea berriro ere, kolumnala da.

6.3.-Izen arruntak:

Izenak nominatiboan 2, 3, 4, 5, etab. silaba dituenean, eskema betikoa da **singularrean eta mugagabeen**: *belázé, belázeá, belázearén, belázearí, belázetán, belázerí, belázerík*, etab.

Pluralean arazoak sortzen dira: nominatiboak eta lekutasunezko kasuek [+2, -1] eskema segitzen dute: *belázeák, belázeetán, belázeé-tatík, belázeetará, belázeétakó*. Baina 2 silabatako izenetan, ergatibo-

tik hasi eta inesiboraino azentua [+1] silabara igarotzen da (erakusleetan ongi agertzen denez: *onék esándú / ónek esánduté*, bizkaieraz). Eta mendi hitzaren plurala hau izan daiteke Batuz: *méndiak, méndiek, méndiei, méndiez, méndietan, méndietako, méndietatik, méndietara* (azentua mogituz, beraz).

Hau oso zaila izanik, eta arazo soziolinguistikoa dela kontutan hartuz, *plural osoan barrena* azentua lehenengo silabara aldatzea proposa daiteke (izen bisilabikoetan beti hau): *méndiak, méndiek, méndien, méndiei, méndietan*, etab.

Hiru, lau, bost, silabatako ihekietan, ez da mogimendu hori gertatzen.

6.3.1.-Zer egin silababakarretan? Bi soluzio daude, eta biak bere hizkeretan erabiliak:

a) singularrean, mugagabeen: [+2, -1]. Pluralean: [+1].

b) singularrean, mugagabeen, eta pluralean: [+1, -1]. Hitz batez, **aditzetan bezala**, silababakarrak **markatutzat hartu** (Oñatiko euskalkian bezala: *látzá, látzák, látzari, látzarekin; látz, látzék, látzén, látzí, látzekín* (gogoan har erd. *ya sé*); eta, pluralean: *látzak, látzek, látzen, látzei*, etab., doinua bukaeraraino jaisten delarik. Badirudi bigarren soluzioak izango lukeela harrera hobea. Silababakarrak oro markatuak lirarteke.

Hitz batez:

begiak ikústen+dú / bégiek ikústen+duté
gárrak argítzen+dú / gárrek argítzen+duté

6.3.2.-Izenordeak: bizkaieraz bezala: *honék, háuek; honí / háuei; horrékin / hórieikin*, ...

6.4.-Aditz-izenaren eta partizipioaren azentubidea:

Izenaireak direnez, lege orokorra, ez-markatuentzat, betikoa da: [+2, -1]. Adibidez:

ikúsí, ikúsikó, ikúsitá, ikúsitakó, ikúsirik, etab.
ikústeá,, ikústerá, ikústetik, ikústekó, ikústerákoán, etab.

Baina, esan dugunez, erroa silababakarra denetan (*hár, bíl, híl, hás,* etab) bai partizipioa bai izena [+1] markatu gisa azentuatuko dira:

hártú, hárturík, hártuko, hártutakó, etab.
hártzeá, hártzekó, hártzetík, hártzerá, hártzerík, ...

6.5.-Aditz laguntzailea:

Arazoin asko dago aditz laguntzailea aditz-enborrarekiko **enklitikoa** dela pentsatzeko.

Bestalde, zenbait euskalkitan pluraleko bigarren eta hirugarren pertsonetan gertatzen diren ñabardurak alboan utziz, [+2, -1] azentuke-ra **eredua** proposa daiteke **denentzat**: *erórikó+zará, ibílikó+zareté, afáldukó+dugú, ekárrikó+diózué, erósikó+zenúketé, erós+dezákezú, ekárrí+dút, eráman+duté, erámangó+duté, etab.*

6.5.1. *-bait-, ba-, ez-,* eta aditz laguntzaileak klitikoak direnez, ondoko hauek sortzen dira: *harrápatú+ditúztelakó, eráman+zitúztelá, ekár+dezáketéneán, erósi+ezpáitizkíguté.*

6.6.-Izen markatuak.

Euskaraz badaude, halere, [+1, -1] ereduaz azentuatzen diren izenak (aditz-izenak barne). Zenbait bikote, famatu ere egin dira: *básoá* (edateko ontzia) ≠ *basóá* (zuhaztia), *árteá* (edergintza) ≠ *artéá* (zuhaitza); *hásteá* (hasi) ≠ *astéá* (zazpi egun); *híltzeá* (heriotza) ≠ *iltzéá* (mailuaz jartzen dena). Ezkerretako saila **markatua** da, [-1, +1]; eta eskuinetakoa, normala, markatu gabea, [+2, -1]. Silababakarren eta silababikoen sail osoa (**latz, mendi**) markatuen ereduaren arabera azentuatzen dira. Hortaz:

hásteá, hástearí, hástearén, hástekó, hástetik, ...
astéá (gazt. "hacer ya"), *astéarí, astéarén, astékó* (gazt. "hacer yo")...
látzá (gazt. "mal ya"), *látzarén, látzarí, látzekó, látzetík, ...*
(pl.), *látzak, látzek, látzen, látzei, látzetan, ...*

bázkariá, bázkariarén, bázkariári, bázkarikó, bázkaritán, ...
eta bázkal: bázkaldu, bázkaldu+dút, bázkaldú+zutén, ...

afáriá, afáriarén, afáriari, afárietán, afáriétakó, ...

Zein dira mugagabeen eta singularrean ere [+1, -1] anormalari darraizkion hitzak? Batzutan azalpidea diakronikoa da: *bázkari*, *ba-rázkari*-tik dator; *báso*, erd. *vaso*-tik dator. Baina erregela xinplerik ematerik ez dago; eta **salbuespenen zerrenda** prestatu behar da. Euskara mintzatuaren egoera ezaguturik, **gutxienezko** zerrenda bat eman beharko da; osaketa gerorako utziz.

Silababakarrak: denak markatuak (gure proposamena):

Silababikoak: *átze, áurre, áuzo, éuri, gáuzo, káiku, léiho, máila, máistra, máisu, néurri, sáindu; jábe, zénbat; báke, bérba, géla, góruptz, hánka, jénde, jóku, kále, kámpo, kóntu, lánga, lége, léku, lóre, múrru, pártte, pútzu, sóka, zéru, txístu* (musika-tresna); *bákar* (eta *bákarrik*, beraz), *bárre, bátzu, béste* (baita *béstela, béstetan, bésterik, etab.*), *díru, bízi, gálde* (eta *gáldetu*), *gíro, góna, kózka, kóska, lótsa, málda, málko, néska, órdu, órratz, pílo, púska, séme* (*sémea, sémerik, etab.*), *tálde, tóki*.

Hiru silabatakoak: *áingeru, áizkora, éuskara* eta *érdara* (*éuskaraz, érdaraz, éuskararén, érdaretán*), *géhiago, káiola, bázkari* (baina *afári*, normala); *árima, árbola, bézpera, dénborra, gánbara, líburu, mákina, médiku, ólio* (3 silaba, jakina), *prémia, sékula; árrantza, báserrri, bélarri, égia* (baina *hegía*), *gáldera* (eta *gáldetu*, esan dugun bezala). (Azkeneko silaba ere markatuz)

Zerrenda hau belarri bidez ez da ikasten; baina /h/ zein hitzetan dagoen eta zeinetan ez ... Hegoaldean bederen, ezta ere ... Bèlarrria findu, eta berehala datoz trumilka: *báserrrián, béstelá, éuskaraz, érdaraz, égia+dá, gezúrre+dá, errázago+dá hástea bukátzeá bainó, etab.*

Gaztelaniak kutsatutako paroxitonari eman behar zaio akabera: **etorriko zára, erosióko dúgu, ulertúko dúzu, égin dugúla, ésan dutéla, ekárrri duteláko, eráman dituguláko, éz dakít* (= "no lo sé"),

emakúme zoragarría, eta abar luze bat. Euskararen joera nagusia (hau zehatz baliteke ere) **oxitonia** da, azkenekoa markatua; **bigarrena** ere markatzen delarik. Gaztelaniarena ez jakina: “grave”ak nagusi, [-2]: *irémos, verémos, cása, cálle, habládo*, eta.: %79.50 paroxitono Quilis fonologilariaren ustez. Interferentzia nagusia nondik datorren garbi dago. Nork ez du gure artean erdal azentukera hazkor horren oihartzuna oraindik senditu?

7.-Azentuaren ikerketa bultzatu behar da. Zalantzarik ez dago. Euskalkitik euskalkira ñabardura eta desberdintasun asko agertzen da. Ahoskera batuarentzako proposamenak findu eta doitu egin beharko dira urteetan barrena.

Baina oraintxe bertan, batere trikatu gabe, eman behar zaizkie euskaldunei, euskaltzaleei eta euskara irakasten dutenei oinarrizko ideia batzu.

Asmo horretan prestatu ditut lerro hauek AEKko lankide miresgarrien eskabideari erantzunez.

Has gaitezen lan honetan, truka ditzagun geure kezkek, geure ikasiak eta zalantzak; eta euskal ORTOEPIA BATUA mamituz joango da, EUSKARA BATU OSOA mamituz joan den bezala.

(1992)

Oharra:

artikulu guztian barrena, kidetzak hauek dira:

-euskarazko z, s, x = s, $\acute{s}$, eta $\check{s}$. Eta bide beretik: tz, ts, tx = c, $\acute{c}$, $\check{c}$.

-Berorien kide ozenak (Iparraldean entzunak): z, $\acute{z}$, $\check{z}$.

-Bokal artean /b, d, g / espirante bihurtzen dira, leunago: eta $\check{b}$, $\check{d}$, $\check{g}$, transkribatzen.

-“ll, ñ; tt, dd” = $\underset{\vee}{l}$, $\underset{\vee}{n}$, $\underset{\vee}{t}$, $\underset{\vee}{d}$.

-Diptongo goranzkoak: ja, je, jo, wa eta we.

-Beheranzkoak: $\underset{\wedge}{a}\underset{\wedge}{i}$, $\underset{\wedge}{e}\underset{\wedge}{i}$, $\underset{\wedge}{o}\underset{\wedge}{i}$, $\underset{\wedge}{a}\underset{\wedge}{u}$, $\underset{\wedge}{e}\underset{\wedge}{u}$.

-Guk <rr> idazten duguna, $\bar{r}$ (eta R frantses kutsuaz).

-Gaztelaniazko /j/ (jota) = x; eta erd. /c, z/ = θ